

A „szociális munkások” szakmai képzése 1950 körül

A tanulmányunkban tárgyalt téma a szociális munkások szakképzése és a szociális munka professzionalizálódása Franciaországban 1927-1975 között kérdéskörben folytatott kutatásaink részét képezi; e cikk tulajdonképpen kutatómunkánk jelenlegi állásának bemutatása. Vizsgálódásunk során azt kutatjuk, milyen szerepet tölthettek be a szakképző iskolák (a rendkívül sokszínű, jórészt a magánszektorhoz tartozó intézményrendszeren belül) a „szociális munka” szakmává fejlődése, a szociális munkások képzésének és a társadalomban elfoglalt helyének összefüggéseiben. Kutatásunk több ponton is kapcsolódik a társadalomtörténehez (pontosabban szólva a társadalmi tényező történetéhez) és a foglalkozástörténehez csakúgy, mint hazánk politika- és művelődéstörténetéhez.

A szociális munkához kapcsolódó foglalkozások Franciaországban éppúgy, mint a világ sok más országában, a 20. század során alakultak ki. Mindazonáltal nálunk a szociális munka nem annyira egyértelmű és konszenzusos fogalom, mint például a *social work* az angolszász országokban; éppen ellenkezőleg: a század folyamán egymás után tűnik fel (anélkül, hogy szervesen összekapcsolódna) a szociális segítő (amelynek régebben – mivel kizárólag nők töltötték be ezt a munkakört – csak a nőnemű alakját használta a francia nyelv), a gyermekgondozó (korábban „dadás”), a szociális és családügyi tanácsadó (azelőtt „háztartástan-tanár”), a szaknevelő (korábban „gyógynevelő”), a nevelő-felügyelő, a szabadidő-szervező – s mindegyikük különállása és szakspecifikussága megőrzésére törekszik.

Jóllehet ma már – nagy vonalakban – mindezen foglalkozások a „szociális munka” tárgykörébe tartoznak, ez utóbbi egészen az 1960-as évekig csupán az ápolónőkhöz legközelebb állónak tekintett (olyannyira, hogy 1938-1968 között a két szakmához tartozók képzése során az első év oktatási anyaga azonos volt) szociális segítő tevékenységét jelölte. A szociális segítő munkakörét a 19. századi ipari forradalom egyik eredményeként jelentkező „szociális kérdés” hívta életre. Az ezzel kapcsolatos érdeklődést szociológiai felmérések kezdeményezése, illetve a családok egyre szervezettebbé váló szociális segítése jelzi. Ugyanakkor jelentős szerepet játszott kialakulásában az is, hogy a társadalom így kívánta orvosolni az első világháború következményeként hátramaradt fizikai és társadalmi bajokat, s eszköz volt a tuberkulózis ellen, valamint a nő- és gyermekvédelem érdekében folytatott harcban csakúgy, mint a munkásnők gyáripari foglalkoztatása következtében feltörő társadalmi feszültségek leküzdésében.

Az első szociális segítőket képző iskolát 1908-ban alapították Franciaországban, s 1924-ben már öt iskola folyamodott államilag elismert és garantált diploma megszerzéséért. Ezt a tervezetet azonban az elbírálására hivatott Országos Közsegélyügyi Tanács berkeiben je-

lentős székszissel fogadták; szerintük ugyanis a jogi karon szerzett diploma fedte le leginkább a „szociális szféra” képzési követelményeit. Így az új foglalkozást választó nőket lényegében „lelki ápolónak” tekintették, mivel a szociális segítség homályos és szinte behatárolhatatlan feladatköre nem felelt meg egy igazi szakma gyakorlásának. Miután a már működő hat iskola egyesületbe tömörült, s 1928-ban Párizsban tartották a szociális segítők második nemzetközi konferenciáját (ahol egyébként két magyarországi iskola is képviselte magát), a tervezet elfogadtatása is könnyebbé vált. Az államilag elismert diplomát 1932-ben alapították meg, s képzést 1938-ban, a Népfront idején erőteljesen orvosszociális irányban módosították.

A szakmává válást a következő tényezők közös hatása indukálta:

1/ szociális téren is törvényhozó szerepet betöltő, ám ugyanakkor a magánszektorral – értelemszerűen a jóval offenzívabb jellegű oktatáspolitikától eltérő módon – együttműködő állam;¹

2/ a társadalmi ideálok és cselekvés filantropia által katalizált megújulása, melyet a döntő részben polgári kötődésű reformista nőmozgalmak – a szekularizáció vagy éppen az új katolikus szociális gondolkodás szellemében – is magukévá tettek;

3/ az emberrel és a társadalommal foglalkozó tudományok fejlődése, amely lehetővé tette a szociális tevékenység tudományos, racionális alapon való működtetését és magasabb szintű szervezettségét.

A szaknevelő foglalkozásának kialakulása a második világháború, illetve a Vichy-rendszer idejére tehető; s bár ebben az esetben a közhatalom rövid időn belül fel- és elismerte az államilag garantált diploma kibocsátásának szükségességét, a szaknevelőket képző iskoláknak mégis több, mint húsz évet kellett várniuk, míg végre 1967-ben elkezdheték az első, e nagybecsű titullussal záruló képzést. E viszonylag hangsúlyos állami érdeklődés kétségkívül abból a tényből fakad, hogy – bár jórészt nők dolgoztak itt is – e munkának volt maszkulin jellege is. Ezt a szaknevelő adta, aki férfiúi erényei és a cserkészettől átvett erkölcsi értékrendje alapján vállalta a „beilleszkedési zavarokkal küzdő” gyerekek nevelését. A valóságban viszont a szakma nem így nézett ki; ráadásul jelentős részével – különösen a fiatal lányok javító-nevelésével – apácák foglalkoztak saját rendjük keretein belül (ilyen például az Angers-ban alapított Jó Pásztor nővérek rendje). Emellett a nevelő foglalkozása sem volt pontosan behatárolva, s az érintett országos főhivatalok (az igazságügy-minisztérium, a közoktatási, illetve az egészségügyi minisztérium) egymás konkurenseként léptek fel ezen a téren.

Itt is úgy tűnik, hogy a szaknevelői munkakör professzionalizálódása az állami beavatkozás, az eltérő módszerek és a nevelői tevékenység folyamatban lévő elméleti megalapozásának hatása alatt ment végbe. Az állami beavatkozás (illetve az állammal való együttműködés) leginkább a magánszférába tartozó (az egyesületekről szóló 1901. évi törvény alapján létrehozott), gyermek- és fiatalkorúak védelmével foglalkozó regionális egyesületek (ARSEA) létrehozásában érhető tetten. Ezekben az állam több képviselője személyes joga tag, az egyesületek pedig bizonyos közfeladatokat is ellátnak (intézmények irányítása, megfigyelés és szelekció, képzésre szolgáló intézmények kialakítása, a magánkezdeményezések

¹ Vö. Bec, Colette: *Assistance et République : la recherche d'un nouveau contrat social sous la Troisième République*. Paris, Ed. de l'Atelier, 1994.

koordinálása, integrálása és modernizációja). Elmélet és gyakorlat megújulását jelezték egyes helyi kezdeményezések is; ezeknél ekkoriban elsősorban a cserkészlet módszereire ragaszkodó nevelők alkalmazása figyelhető meg. Végül a pszichiáterek által alkalmazott gyermek neuro-pszichiátria tette lehetővé – még mielőtt a kifejezetten erre a célra létrehozott orvosszociális pedagógiai pszichológia kifejlesztette volna a feladat ellátásához szükséges módszereket – az új szakma tevékenységi körének behatárolását (a „beilleszkedési zavarokkal küzdő gyermekekre”).

A főszereplők három csoportja

Az előbbieken bemutatott – és tanulmányunk kizárólagos tárgyát képező – mindkét szakma esetében megragadható a „szociális munkások” tevékenységének professzionizálódása a főszereplők három csoportján keresztül. Ezek a következők:

1/ az állam és a „szociális munkások” képzésében érintett minisztériumok, vagyis elsősorban az egészségügyi minisztérium, illetve emellett a közoktatási, az igazságügyi és az ifjúsági és sporttárca;

2/ a „terep”, vagyis a szakmai tevékenység gyakorlásának helye; ennek függvényei mind a szakmabeliek, mind a munkaadók (megjegyzendő, hogy míg általában az azonos munkakört betöltők szakmai szervezetekbe szoktak tömörülni, a semlegességet előnyben részesítő szociális munkások eredendően viszolyognak a szakszervezetbe való belépéstől);

3/ a „szociális munkásokat” képző iskolák.

Megfigyelhető, hogy e három csoport egyike sem volt igazán homogén. Állami szinten például az érintett minisztériumok eltérő politikai tradíciói csatáztak egymással hosszú ideig. A háború után az egészségügyi minisztérium, amely a magánszektorral való együttműködés gyakorlatát örökölte, igyekezett ellenőrzése alá vonni a „beilleszkedési zavarokkal küzdő gyermekek” (az elmeszakértők által nem sokkal korábban összefüggő területként meghatározott) nevelésének minden vonzatát. Az igazságügy-minisztérium kezdetben ellenállt ennek a kísérletnek és létrehozta – saját közalkalmazotti státuszban lévő szaknevelőivel – az a gondozói rendszert, melynek feladata a „beilleszkedési zavarokkal küzdő gyermekek” fiatalokú bűnözőkből és „lelkileg veszélyeztetett helyzetben lévő” gyermekekből álló csoportjának ellátása lett volna. A oktatási minisztérium viszont a szaknevelést a tanítói tevékenység részévé kívánta tenni, oly módon, hogy a speciális oktatásról szóló (Jules Ferry oktatásügyi törvényeinek szellemében fogant) 1909-es törvény alkalmazásának kiszélesítése révén kiterjeszti fennhatóságát erre a területre is. Ezek a kísérletek azonban sikertelenek maradtak; viszont jórészt a minisztériumok közti rivalizálásnak köszönhető az, hogy ekkora késéssel alapították csak meg a szaknevelői diplomát.

Nem volt minden foglalkozási ágban kizárólagosságot élvező szakmai szervezet. A beilleszkedési zavarokkal küzdő gyermekekkel foglalkozó szaknevelők 1947-ben hozták létre világi jellegű reprezentatív országos egyesületüket (ANEJI), amely viszont hamar vetélytársra talált az egyházi kötődésű és túlnyomórészt nők alkotta Gyermeknevelők és Segítők Országos Uniójában (UNAEDE). Emellett eltérő jellegűek az egyes foglalkozási kultúrák is. A háború után például az addig jórészt a magánszektorhoz tartozó szociális segítői munkakör szélesre tárta kapuit az állam előtt és egyre inkább közigazgatási feladatkört töltött be. A társadalombiztosítási rendszer (TB) létrehozásakor a járadékok megállapításához

szükség volt a szociális segítők előzetes felméréseire; őket azonban – ahelyett, hogy közvetlenül a döntéshozókkal tárgyaltak volna – bizottságok alá rendelték. Így a szakma fokozatosan adminisztratív keretek közé szorult, ahol a tisztségviselők elszámoltathatják képviselőit. Mindez a magánszektor által a szociális tevékenység racionalizálásával szemben kifejtett kitartó és erőteljes ellenállás dacára történt.

A beilleszkedési zavarokkal küzdő gyermekekkel foglalkozó nevelők esetében éppen ezzel ellentétes perspektíva figyelhető meg. A köztisztviselőként és az *Eclaireurs de France* nevű világi cserkészmozgalom megbízottjaként Bretagne régió ARSEA-jában, az ANEJI-ben és az AIEJI-ben (a szaknevelők nemzetközi egyesülete) is nagy szerepet vállaló Henri Joubrel például így ír erről: „Egy olyan korban, amikor az ember elembertelenítése vérszkiáltásokat szakít ki a helyzetet világosan látókból, amikor az emberi civilizáció olyanféle túlszabályozás felé halad, amely megfojtja magát az életet, amikor az egyes embert már csak egy távoli irodából figyelik, felmérések, grafikonok és statisztikák révén, akarhatjuk-e, hogy ne csak egy adott öntőformában alakítsák ki valamennyi intézményünket? Akkor, amikor a különböző korú, beilleszkedési zavarokkal küzdő emberek száma éppen azért nő, mert az etatizálás, a bürokrácia és a standardizálás szinte eltíporja az egyént! Átgondolt módon kialakított iskolák feladata lenne az, hogy kamatoztassák a különböző formációk elkötelezettségét és hozzáértését, akik mindenfelé igyekeznek az embereket olyan állapotba hozni, hogy kibírják a modern világ csapásait.”

Ami a szakmai képzést illeti, az államilag elismert diploma azért is fogas kérdés, mert nálunk az iskolák jórészt magán-, illetve „félmagán” intézményként működtek; szellemiségük igen különböző volt, ráadásul igen kevés szállal kapcsolódtak csak a felsőoktatáshoz. Ebből a szempontból a helyzet éppen az egyesült államokbeli ellentéte: ott 1934 óta az államilag elismert diploma feltétele, hogy a szociális képzési forma kötelező jelleggel valamelyik főiskolához vagy egyetemhez tartozzon.

1948-ban 65 szociális segítőt képző iskola működött Franciaországban; közülük negyven egyszerre biztosította a szociális segítők kórházi és szociális munkára való kiképzését (ezek a teljesen orvosszociális orientációjú intézmények eredetileg egyébként is nővérképzők voltak). A 65 iskola fenntartó szerinti megoszlása a következő: egy állami iskola Algírban, öt megyei iskola (Amiens-ben, Cherbourg-ban, Rennes-ben, Pau-ban és Párizsban), egy önkormányzati (Nizzában); Párizsban egyet a közsegélyügyi hivatal, egyet a TB tartott fenn; tizenkettőt a kórházak és menhelyek felügyelőbizottsága, tizenkettőt a francia Vöröskereszt, harminckettőt pedig különböző magánkezdeményezések.²

1951-ben 14 iskolában képeztek szaknevelőket a beilleszkedési zavarokkal küzdő gyermekek segítésére; ebből kilenc katolikus, öt pedig egyháztól független volt.³ Az

² Ld. a Comité d'entente des écoles parisiennes de service social archívumában őrzött, *Note relative à la valeur de l'enseignement dans les écoles de service social et à la création d'Écoles sociales nouvelles* című, 1948. január 29-i keltezésű dokumentumot.

³ Megjegyzendő, hogy ennek ellenére a strasbourgi ARSEA-iskola keretein belül (mivel ebben a régióban állam és egyház 1905-ben történt szétválasztása a német uralom miatt nem valósult meg, és így a vallásos kifejezési formák szorosabban kötődnek a hivatalos államhoz) a hallgatóknak kötelező jelleggel vaálasztaniuk kell a képzés során egy katolikus, protestáns, izraelita vagy egyházhöz nem köthető szemináriumi foglalkozás között.

ARSEA (regionális gyermek- és ifjúságvédelmi egyesületek)⁴ öt iskolát alapított (Montessonban, Toulouse-ban, Montpellier-ben, Lyonban és Strasbourgban); kettő katolikus egyetemhez kötődött (Párizsban és Lyonban), hét pedig az AMCE („katolikus gyermeksegítők és nevelők”) elnevezést viselő, az UNAEDE⁵ világnézeti alapon szerveződő szakmai egyesületben is tag katolikus iskolahálózatához tartozott. Ez utóbbi iskolák az egyház és állam szétválasztása óta kisebb-nagyobb mértékben átképzett tanító rendek munkájára támaszkodtak.

1950 körül az igen csekély számú állami (vagy „félállami”) iskola mintegy egyharmados aránya nagyjából megegyezett mindkét képzésben.

(Francia eredetiből fordította: Szász Géza)

⁴ Associations régionales de sauvegarde de l'enfance et de l'adolescence.

⁵ Union nationale des assistants et éducateurs de l'enfance.